

ZEINTZUK DIRA EUSKAL ITZAK

Gaur egunean euskereagaz daukagun zeregiñik lenengoena eriotzara daruan gatzetik ataratea da, bera indartu ta zabaldutea.

Beste ardura andiko arazo bi be ba-daukaguz: izkuntzaren batasuna ta garbi-zale ta errez-zalien auzia. Baiña auzi bi oneik aurretiaz erabagitea ez da derriorrekoan. Lenengo dogun arloari ekiteko.

Orain lez, iru lau modutara, eta loia-go edo garbiago, itz egin geinke eta, era berean, daukan baiño indar geiago euskereari emon.

Baiña, nire ustez au olan bada be, ez dago ondo lau katu baiño geiago ez garanok, iru lau modutara berba egin, eta askotan alkarri ezin ulertuta ibiltea. Ortik, euskeréarentzat, kaltea baiño ezin leikeka etorri agirian idago. Beraz, auzi oni arpegia emon bear deusagu, gogo onez aztertu ta erabagia emoten alegindu.

Nire gaurko idazlan onetan, 1958'ko abenduko Euskaltzaindiak Bilbo'n egindako Batzarrean Mitxelena Jaunak erabilli eban gaiaz jardun-go naz, azaletik bada be.

Bere eritziz, itz bat euskal itza dala edo ez ikusteko itz orreik izkuntzan daukan indarrari begiratu bear jako, nai ta beste batzun eri-

tzian (ta onetariko bat Azkue) etorkun edo etimologia konturik erabagitekoa izan:

Onako kontuan jakitun diranak difinoenez ez dago izkuntza bakar bat be zearo garbia, bat bera be ez beste izkuntzetatik itz geiago edo gixiango artu ez dabenik. Euskerea be ez; euskereak be antxiña-antxiñatik artu izan ei ditu itzak beste izkuntzetatik, da guk euskaldun jatortzat daukaguzan makinatxo bat itzek beste izkuntzetan ei dauke euren jatorria.

Ori ola bada, zorakeria be ba-da kanpo-tar itz guztiak euskeratik jaurti gura izatea; lendik be alderdi onetatik txiro daukagun izkuntza bearreko dituan jantzi barik laga geinke-ta.

Orratio, onaiño aitatu doguzan errez-zalien eritzi orri aurkako zerbait ipiñi leikiola ta nago.

Batzun ustez, arrotz ~~...~~kin usain txi-riarik badauka euskal itz batek, geu izan gara beti beste izkuntzetatik artu izan doguna. Zuzena ete da eritzi au? Ez dakigu ba! Baiña beste erara esan nai dabenak be, besteak euskeratik artu dabela esango leukenak be, ainbat arrazoin daukela uste dot.

Lenago euskeraren mugak askotaz zabala go baziran, zergatik beraz, bestiek euskeratik artu ez, euskeratik edo antxiña euskeraren senide izan zienteken batetik.

Mitxelena Jaunaren eritzi, "santu", "bedeinkatu", "inpernu", "zeru" ta olakoak euskaldun itzak dira, besterik ez egoela erriak sortu eta euskeram sendo erroturik dagozelako. Ostera "deun", "donoki", "onetsi", "gaiztoki" ta antzekoak ez, eurak esan nai daben euskal itzak lenagotik egoezala asmatutakoak diralako. Mitxelena Jaunaren eritzi on aurka ni neuk ez daukat errazoirik. Beraz, besteren batek azpiratzen ez baditu nik ontzat emoten dodaz.

Auzi onetan beste batsuk oraindik aurreago doaz, euren ustez erriak darabiltzan itz guztiak ontzat emon bear geunkez. Ni neu bestela nago. Erriak darabiltzala-ta beste barik ezin geinkez ontzat emon. Ez dauka indar bardia, ni-re ustez, alde batetik "zerua", "bedeinkatu", ta antzekoak ta bestetik "kaballua", "Azula", ta abar..

Lenegoak, asmo ta konzepto barriariren esan naia agertzeko lendik euskerak itzik ez eukala-ta, asmautakoak dira. Bigarrenak, barriz, euskerazko itz jatorral alboan itxi ta bat be.premia barik, zabarkeriz, gure izkuntzan sartu doguzanak.

Onetarikoak dira euskeran sartu ditan itz asko. Belaundi edo generazifio bakoitzak ezin zenbatu ala itz mordoillo euskeratzen ditu.

Ni gaztea nintzanean, orain ogei ta bost urte inguru, "avaro" itza ez genduan Ondarru'n euskerazko jardunean erabilten, ia zer esan gura eban be ez genkian-eta. Gerora ostera, iru-lau urte kanpoan egon eta erriratu ginanean, gazte guztiak "zeken" itzaren orde z erabilten. Orain, adin aurrera doazanak kenduta, "avaru" gora ta "avaru" bera besterik ez dakie esaten.

Askotan itz bat, batzutan euskeraz da, beste batzutan erderaz erabilten dogu. Bardin jaku "alde" edo "fabore" esan, bardin "askatu" eta "solta", "amaitu" edo "akaba"; "eztarria" edo "gargantia", "iruntsi" edo "tragau", "egala" edo "eskiñia", "aurreratu" edo "adelanta" eta eundaka olako. Geienetan gazte ta umeak erderazkoaren alde jausten dira.

Beste batzutan zarrak erabilten dituen euskal itz asko, gu gazteago garanok, ulertu egiten doguzan arren, ez doguz erabilten, ta gazteak eta umeak ulertu be ez. Oraindik oraintsu Ondarrun umeentzat egindako gogo-jardunetan jazorikoa nire amaika urteko alabeak esan eustanez: sermolariak zutik jartzeko agindu ta umeak ulertu ez eta jazarrita geldirik, ta abadeak igarri "zutik" itza ez ebela ulertzen eta erderaz "de pie" agindu bear umeak zutunik nai bazituan.

Ara emen beste jazoera bat erriaren aontan, euskerea zenbat galtzen dan erakusgarri: bagenbiltzan lagun batzuk jardunean, batak au ta besteak a. Ez dakit jardun gaia zer zan. Alako baten "atsua" itza esan neban. Nire ondoko lagunak (ogetamar urte ingurukoa) ez ekian itz onek zer esan nai eban. Ta arrituta nintzala ikusita, bere adinekoko inork ezetz jakin Ondarru'n itz arek esan nai ebanik erantzun eustan. Asi giñan ba itaunka ari ta oneri, baiña "atsua" itzakin aoa zabalik gelditzen ziran gazte guztiak. Inok ez ekian

zer esan gura dauan.

Gurea baiño zabarkeri aundiagorik ezin leiteke zabarkeri aundiagerik izkuntza kontuan egon. Gaztelania'n emengo amarretik bat jazoko baltz, zelako garrasiak egingo leukeezan izkuntza orretako jendeak. Erdaldun batek "akaba" eta "garganta" ordez "amaitu" eta "eztarria" erabiliko balitu, zorotzat joko leukee. Nork esan leike, olgetan ez bada, "se ha amaitu la misa" eta "me duele la eztarri"? Euskerazko jarduna oster, da-na olakoxea da.

Ala be, lotsagarrikeri oneri ondo deritxoe batzuk, geure izkuntzaren gaitasun bat dala-ta.

Ez dago emen gaitasunik. Emen zer dagon ondo dakigu: lenen, erdal itza ezagun jakulako, ez jaku arrotz egiten euskerazko itzen artean pre-miña barik sartuta be. Bigarren, emen ez daukagu euskal ikastolarik ondo itz egiten erakusteko, eta ezta be legea bete eragiteko eskubidedun izkuntza zaintzaille bazkunik.

Batzun ustez, erri-euskera auxe erabili bear genduke danok, ederragorik ezin leikea egon eta. Egia, euskerak ederrik ezer badauka erriari zor jako, berak sortu, berak moldatu, ta berak iraun eragin deutsalako. Baiña orain erriak ez dau izkuntarik obetuten, edertuten, alperrik galdu baiño. Ez dakit nik itsasoko mariak lüz gora ta berakorik izaten daben, baiña ala bada, euskereak, beintzat, orain, beruzko aldia dau. Erderrazko itzak premiña barik erabiltea bakarrik ez da euskeraren okerra. Bear bada berau izango da gatxik arifiena.

Orain lengo itz asko ez doguz erabilten, aditzeko flesiño asko galdu egin dira, euskeraren lege asko aldrebestu. Ondarru'n nire gurasoen euskeratik nire umeen euskerara alde ederra dago. Zarrak erabilten dituen aditzeko zenbait flesiño ez doguz erabilten! Ara gazteen aldrebeskeri batzuk: "Guazen" esateko "guazen gaitin"; "zein eta dan" esateko, "zein dalakoan"; gu, geu, geuk, guk esateko beti "guk" itza erabilten dabe.

Ez da Ondarrutarron gatxa bakarrik, danekoa baiño. Gure auzo erri Berriatu'ko gazteeri "naitu" entzun izan deutset, "gaitu"-ren antzekoa

"nau" esan bear dabenean. Lekeitio'n barriaz, "eustan" esan bearrean "naben" erabilten dabe. "Ementxe egongo dala esan naben", esan eustan beifola ango lagun batek beste bategaitik itaundu neutsanean.

Onek olan badira, eta olan dirana iñok ezin ukatu leike, ez dot uste gaurko erriko euskera ontzat emon geinkenik edonondik begiratuta be.

Beraz, zer egin bear dogu euskeraren itz eskasia, berba urritasan, problema erabagiteko?

Gure artean arerio gogorak daukaz neologismoak. Neuk be len euskal itza zaarik badago barria asmatuteari gaizki deritxot. Baiña len euskerak ez badauka bear dan itz zarririk neologismoak sortuteari ondo baiño obeto. Ez gara euskaldunak bakarrik olako berba barriak asmau doguzanak. Geitxeago edo gutxiago, beste errietan be neologismoak asmau ditue. Eta ez ori bakarrik; baita baseritarak zugatzak tertatzen dituen lez izkuntzari zumo barriak sartu izan, erderazko itzez esateko, erremedio artifizialak egin be. Ekarrri daigun gogora Turkia'ren izkuntzazko jokera. Turkerak ez zan gauza jakintza gaietarako. Gaiñera, lurralde bateko turkiarrak ia ez eutseen ulertzen beste aldekoeri. Ta berpizkunde aziak aberriko gorabera guztiak zuzpertz ebazanean baseritarrena oifarriztat artuta izkera indartzen gogoz asi ziran. Ara arazo onetzaz 1943'gn. urrillaren amarreko "Mundo" erdel-aldizkariaren itzak: "Kemal Blaturk decidió abandonar el osmalí y tomar como base de enseñanza el turco hablado popular. Pero como a ese idioma también habían comenzado a llegar infiltraciones extranjeras y además se había empobrecido por el poco uso, se le añadieron las palabras necesarias para sustituir las ejenas o para llenar huecos o deficiencias. Esto se hizo unas veces inventando nuevas palabras por derivación de raíces de otras palabras turcas antiguas y buscando en viejos manuscritos vocablos turcos desconocidos. Otras veces se intercalaron modismos regionales de dialectos turcos hablados en comarcas lejanas. No faltó el caso de que al no encontrar palabras turcas que expresasen ideas modernas tomasen del francés y dijeran "ekselans" (excelencia), "Fuar" (feria), etc.

Egia esateko, erdal-aldizkariaren itz orreetan ikusten denez turkiarrak arrotz itzak be eureganatu ditue, baiña bertan geien nabermen-tzen dana izkuntzan "laboratorio" lana egin ebela da. Niri neuri ezin ta obeago iruditzen jat turkia-rren jokera ori. Errial olan edo alan itz egin ar-ren ondamendira badoa izkuntza, berari ondoen le-torkion bidea artu ta nai-ta naiezko legean erri-ari goitikan emon. Gaur turkera sendotua dago ta gudaren batek-edo erri ori sakabanatzen ez badau, gaizkatu dabela esan leiteke.

Guk be turkiarren bideari jarraitu gein-kio. Bear diran itz barriak sartzeko ez gara nagi izan bear. Jakifia, bear doguzan itz guztiak asmau bearrik ez daukagu. Itz internazionalak, erri guz-tiak erabilten itzak, geuk bere erabilli geinkez. Nik neuk beintzat, penizilina ta olako itzak ondo lasai erabilliko neukez, erabilli bear banitu. Bai-ña besteak, erri bakoitzaren itzak ez. Bestela guk ez daukaguzan eta gaztelaniak ta prantzesak dauke-zan itz guztiak euskal-itzak izan leitekez.

Beñola, nire illoba dan neskatilla ba-tek "atolondratua" zala beste bategaitik esan eus-tan. Orduan euskeraz sekula entzun ez neban berba a entzun nebanean, "Jesus!" esanaz, zer esan nai eban galdetu neutsan, lendik be banekian arren; ta bere erantzuna auxe izan zan: "despistadia".

Itz mordofillo orreek nire ama zaarraren-tzat (illobak baiño euskeraz askozaz obeto dakia-narentzat) ez dira euskal-itzak, zer esan nai da-ben be ez daki-ta. Zer diñoe onetzaz mordofilloza-leak?

Gaurko euskaldun gazteak eskolatuago di-ralako, euren kultura erderatik artu dabelako, le-nago erriak erabilten ez zituan itz askoren premi-ña izaten dau bere oldozpena, bere pentsamentua a-zaltzeko, ta jakiña, erderazko itzak erabilten di-tu; bear bada, euskaraz sekula entzun ez diranak. Beraz, (itaunka nator barriro) euskal itzak dira erdal-itz guzti orreek? Orduan euskal-itzak izan leitekez euskeraz ez daikaguzan erdal-itz guztiak be. Erdal dikzionariua, erdal iztegia iragi edozei orritan eta eritxira artu itz bat; bear bada erde-raz be ifioiz entzun ez dogna ta axe be; orduan, euskal-itza izango da guretariko batek euskeraz diardugula bera erabilli bearra izaten badau. Ja-

kifia, itz orrek bat be premifia barik euskeran sartu diran beste areak baiño arrazoi geiago dauka, baiña ala ta guztiz bere ez degu ontzat emongo.

Nire ustez, "despiatadia", "atolondradia" ta antzekoak baiño euskal-itzen sustraiz ta legez egindako neologismuak euskerago dira.

Ori bai, neologismuak ez dira edozelan sortu bear. Lenago asmau diran askori akats gaitan-tak billatu izan deutseez. Beraz, len au ardura andiagaz egin bear da. Neologismu bat egokia dan edo ez Euskaltzaindiak erabagi bear dau, itz orren aida ta aurka agertu leitekezan arrazoiak aztertu ta gero. Ta gaitientzekuori aren erabakia betetea baiño ez dagokigu.

Itz barriak erriak ez dituala ulertuten? Ez begi ifork uste izan erriak ez deuskula ardurarik emoten. Zertarako nai dogu, ba, euskerea, liburuetan gordeta eukiteko edo aingeruak itz egin daien? Ez, euskera ederra ta edozertarako gauza da. na egin nai badogu, be, erriarentzako egin nai dogu. Erri barik ez dago euskerarik. Baiña auzi onetan ezin geinke erriari jarraitu; erriagaz batera ibilli, bere aurrean jarri ta bideak zabaldu baiño tiraka gure atzetik ekarri baiño.

Euskerarik ez da biztuko gauza guztietan orain arte lez jarraitzen badogu. Euskeraren anak bide barriak artu daiguzala eskatzen dau. (Ez diflot bide barriak gramatika ta itzen kontua buruan dardala).

Munduko izkuntzarik ez da indartu ikastoletan-da erakutsi barik. Auxe da bide barri ederrena euskera gaizkatuteko. Umeeri, legearen indarrez, ikastoletan erakusten asten ez garan artean gure izkuntza amaitzen joango da. Ostera, bein euskera ikastoletan irakasten asi ezkerok, umeak errez ikasiko ditue itz barrien esan nala, errez ulertuko ditue neologismuak.

Askok, errazoi andirik agertu barik, garbizaleei ezarri deutse euskeraz irakurteko euskaldunen zaletasunik eza. Len geiago irakurten zala? Ez dakigu. Orain eun urte ez egoan euskal-aldizkarririk, ezta izparringirik be. Ez dakigu ziur, baiña liburuak be orain baiño gitxiago argitaratuten zirala jokatuko geunke, eleiz-liburuak kendu ezkerok. Alan be orain baiño geiago irakurten zala euskeraz kontu egin daigun. Ta zer? Orain eun urte

Gipuzkoa'ko geienak ta Bizkai'ko askok be erderarik ez ekien; beraz irakurten apurra nai-ta-nai-ez euskeraz izan bear.

Gaur osterera euskaldunik geienak erdera darabille euren jardunean eta euskera berba egiten dabenak be erderaz bakarrik eskolan ikasten dabe eta ez dauke gogorik eta erreztasunik gure izkuntzan irakurteko.

Askotan Bidaso andiko euskal-idazleak ipiñi deuskuez eredu lez. areek ez ei dira emengoak lez gerbizale. Areek bildur barik sartzen ei ditue erdal itzak euren idazkietan. Eta zer? Orrekin ez deuskue ezer esaten. Ango euskaltzaleen jokera ori gora-bera an be galtzen doa euskera, an be emen baiño etorkizun obeagoa ez dauka gure izkuntza zaarrak.

Amaitzeko, laburki azalduko dodaz, euskal-itzak zer diran, edo beintzat zeintzuk erabili bear geunkezan, neure ustez, eta zeintzuk ez.

Mitxelena jaunak aitatu zituan "zeru", "bedeinkatu" ta antzekoak erabili geinkez.

"Kaballua", "azula", "progresua" ta euskeraz garbi esan geinkezanak iñoz be ez.

Gauza ta asmo barrientzat itz barriak sortu bear doguz, erri guztiak darabiltzen itz interhazionalak orretarako ez diranean.

Jakifia, itz internazionalak erabili geinkez, baiña orduan be euskal-itz errez ta egokirik asmau al danean asmau leitekez. Gauza ta asmo barrientzat, itz internazionalak orretarako naiko ez diranean eta neologismurik be ez badaukagu, erdel-itza erabili geinke.

Itz zaarrak, nai ta erriak aaztuta euki, atara egin bear dira, biztu egin bear doguz.

"K a m i ñ a z p i"